

Степан Віднянський (Київ)

**Доля угорців та німців Закарпаття
під час «радянізації» краю
у 1944–1945 рр.
(тези доповіді)**

Закарпаття (Карпатська Україна), як відомо, було останньою з українських земель, визволених радянською армією від фашистської окупації і приєднаних до СРСР. Втім з перших днів вступу на територію цього краю радянських військ у жовтні 1944 р. там розпочалися, по суті, протиправні, антидемократичні та антигуманні процеси «радянізації», що завершилися наприкінці 40-х років ХХ ст. його повним інтегруванням у тоталітарно-комуністичну структуру та систему Радянського Союзу.

Знищення всіх елементів самоврядування та саморегулювання суспільного організму, притаманних демократичним державам Центральної Європи, зокрема Чехословаччини, до складу якої входило Закарпаття в міжвоєнні роки, нав'язування неприродних орієнтальних форм взаємостосунків між людьми та владою, насильницькі націоналізація та колективізація, репресії та ігнорування національно-культурних потреб національних меншин, їхня депортація, повна байдужість до історичних традицій та звичаїв місцевого населення, примусова українізація, а потім активна русифікація, приниження гідності корінних жителів і недовіра до їхніх здібностей, груба та протиправна ліквідація греко-католицької церкви, тотальне проникнення в особисте життя громадян та зрівняльний підхід до оцінки їхньої праці, хижацький грабунок природних багатств краю, безробіття та вимушена міграція населення, закриття державного кордону, що відрізало закарпатців від рідних, знайомих та друзів у багатьох європейських країнах, і позбавлення їх звичного економічного, географічного та культурного простору, всебічних зв'язків із Заходом тощо не тільки

перетворили самобутню Карпатську (Закарпатську) Україну на звичайну радянську область, а вона стала своєрідним форпостом розпочатого після Другої світової війни процесу «радянізації» всього центральноєвропейського регіону.

Одним із проявів та наслідків цих процесів у Закарпатті були масові репресії проти національних меншин краю, насамперед угорців та німців. Зокрема, у листопаді–грудні 2004 р. минуло 60 років після трагічних подій, що відбувалися наприкінці 1944 р. в Закарпатті після визволення краю радянськими військами стосовно закарпатців — представників угорської та німецької національностей. Йдеться про те, що за постановою Військової ради 4-го Українського фронту № 0036 від 13 листопада 1944 р. та відповідно до наказу військового коменданта, виданого наступного дня (14.XI.1944 р.), тилові служби НКВС мали виявляти, реєструвати та збирати на території Закарпаття й навколишніх районів Угорщини, Румунії та Чехословаччини військовозобов'язаних угорців і німців віком від 18 до 50 років під обманним приводом використання їх на «триденних відбудовчих роботах». Про розмах цієї акції свідчить хоча б той факт, що за період з 18 листопада по 16 грудня 1944 р., згідно з архівними даними, було затримано і направлено в табори військовополонених 22 951 чоловік, які добровільно прийшли на реєстраційні пункти. З них 14 202 чоловіки — колишні солдати, сержанти та офіцери угорської або німецької армій, які на момент приходу радянських військ «проживали в тимчасових населених пунктах», тобто у своїх домівках на Закарпатті (більшість з них була насильно мобілізована до гортівської армії саме напередодні вступу на територію Закарпаття радянських військ і не брали ніякої участі у воєнних діях). А 8 564 інтернованих чоловіка угорської та німецької національностей взагалі не мали жодного відношення до військової служби: їх єдиною «провиною» була належність до зазначених національностей.

Окремою акцією 13–14 грудня 1944 р. військами НКВС було «вилучено» німців-чоловіків такого самого віку у Свалявському, Мукачівському, Севлюському (Виноградівському), Хустському, Рахівському округах Закарпаття, внаслідок чого ще 292 чоловіки стали «військовополоненими». Очевидці свідчать про непосильну рабську працю та жахливі умови утримання цих людей (угорців і німців) у Свалявському та Старосамбірському таборах, де значна частина інтернованих загинула. Інші були під озброєним конвоєм відправлені на відновлення шахт Донбасу, у Сибір, Казахстан. Додому з них повернулося менше половини.

Слід зазначити, що крім радянських військових комендатур у цих акціях проти людей, за якими не було помічено ніяких ворожих дій проти нового військового чи цивільного режиму, змушені були брати участь і місцеві органи народної влади Закарпаття, підконтрольні партійним і

військовим радянським органам. Наприклад, за розпорядженням Рахівського окружного Народного комітету (№ 642) до 27 грудня 1944 р. мала бути завершена вся підготовча робота з інтернування німецького населення. Про те, що шлях перед ними лежав неблизький, свідчила вимога: «Мати з собою три пари черевиків...». В окремих районах Закарпаття органи місцевої влади самовільно вдалися до арештів осіб угорської та німецької національностей як «підозрілих та шкідливих для українського та руського народів» або «накладали контрибуцію» на угорські та німецькі родини «як ворогів народу» тощо.

Отже, загалом протягом зими 1944 — весни 1945 р., тобто ще до підписання Договору між СРСР і Чехословаччиною про Закарпатську Україну (її возз'єднання з Україною) від 29 червня 1945 р., військами НКВС за підтримки місцевих радянських органів влади в Закарпатті зазнали репресій за національною ознакою, за деякими даними, близько 40 тис. чоловік угорської та німецької національностей. Більше половини з них загинули в радянських таборах. Останніми роками тим, хто не повернувся додому, в угорських та німецьких селах Закарпаття за ініціативою громадськості на знак вшанування пам'яті жертв цих трагічних подій поставлені обеліски. Як свідчить, наприклад, відкритий наприкінці 1991 р. у селі Мужиеве Берегівського району Закарпатської області України такий пам'ятник, тільки з цього невеликого угорського села 14 листопада 1944 р. на «триденні роботи» було вивезено 239 осіб: 131 з них не повернувся додому... А на фронтах Другої світової війни загинуло 19 жителів цього села.

З урахуванням вищенаведеного вважаємо необхідною моральну реабілітацію репресованих у 1944–1945 рр. за національною ознакою осіб угорської та німецької національностей Закарпаття, які стали безневинними жертвами радянського режиму, що прискореними темпами встановлювався в Закарпатті зразу ж після його визволення радянськими військами, шляхом офіційного вшанування на загальнодержавному рівні жертв цих репресій та законодавчого врегулювання цього питання. На цьому, зокрема, особливо наголошувалося на міжнародній науковій конференції «Україна — Угорщина: спільне минуле та сьогодення», що проводилася у квітні 2005 р. в Києві Інститутом історії України НАН України спільно з Інститутом історії Угорської Академії Наук за підтримки Демократичної спілки угорців України.